

մանուած ըլլայ ի հայ․ բայց խորենացի, թարգմանիչ Եւսեբեայ
և հաւանականաբար նաև ուրիշ բազմաթիւ գրուածոց, գիւրաւ
կրնար քննել ու աչքէ անցընել այն գրքերը իրենց բնագիւր
լեզուովը :

Տեսնենք հիմայ թէ որպէս հեղինակս 'ի գործ դրած ըլլայ
տեղեկութեանց այս ամէն միջոցները, երբ ի սկիզբն իւր Պատ-
մութեան գրոց ուզեց միաւորել հայ ազգին սկզբնաւորութիւն-
ները աստուածաշունչ գրոց հին ժամանակաց հետ :

Շարունակելի

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ք

Ազգային և օտար բանասիրաց ծանօթ է թէ աստուածաշունչ
Սուրբ Գրոց հայկական թարգմանութիւնն ունի ի կարգի Անյայտ
կամ Անվաւերական կոչուած մատենից նաև Երրորդ թուղթ մը
Պաւղոսի առ Կորնթացիս, ի պատասխանի անոնցմէ գրուած
թղթոյ մը, որոյ թարգմանութիւնն ալ կայ առ մեզ : Այս գրուա-
ծոց վաւերականութեան խնդրով արգէն զբաղեւ են օտարազգի
բանասէրք երկու դարէ ի վեր, ինչպէս վերջերս նաև ազգայինք .
և ցարդ յամենեցուն կ'ենթադրուէր թէ միայն մեր թարգմանու-
թեան մէջ պահուած ըլլան : Հայերէնագէտն Ա . Գարրիէր և Ս .
Պերժէ գաղղիացի բանասիրաց ամենանոր ուսումնասիրութիւն
մը՝ նոր լոյս կը ծագէ այս թղթոց վրայ, գիւտիւ նաև լատինական
հին թարգմանութեան մը : Հետաքննութեան արժանաւոր երկա-
սիրութեանս խորագիրն է . « Անվաւեր թղթակցութիւն Սրբոյն
Պաւղոսի և Կորնթացոց . հին թարգմանութիւն լատին, և հայկա-
կան բնագրին թարգմանութիւն » . (La correspondance apocryphe
du Saint Paul et des Corinthiens. Ancienne version latine et tradu-
ction du texte arménien, par A. Carrière et S. Berger) տպագրեալ
ի Փարիզ, և հանեալ ներկայ տարւոյս « Հանդէս աստուածխօսա-
կան և իմաստասիրական » կոչուած ուսումնաթերթին Խ'ի հատորէն :

Գրուածքիս առաջին մասին մէջ՝ Գարրիէր կը խօսի հմտաբար
զհայկական թարգմանութենէ, նոյն նիւթին վրայ նախընթա-
ցաբար ճառող և քննադատող բանասիրաց կարծիքն համառօտելով,
մինչև ի թէոդոր Յազն և յազգայինն կանայեանց, որ ներկայ տա-
րւոյս մէջ նոյն խնդրով զբաղեցան :

Իսկ նորագիւտ լատին հին թարգմանութեան վրայ հետեւեալ
տեղեկութիւններն կու տայ իւր աշխատակիցն Պերժէ . « ի հոկտեմ-

բերի 1890 տարւոյն՝ Միլանու ամբրոսեան գրատան մէջ՝ հր-
մուտ և բարեսէր Չէրիանի մատենադարանապետին աչքին տակ
աշխատած ատենս, առիթ ունեցայ քննել E 53 թուահամարը կրող
լատին աստուածաշունչ մը : Այս գրչագրին մէջ տեսնուած Սուրբ
Գրոց դասաւորութիւնը անիմանալի պիտի ըլլար, եթէ յայրուստ
չգիտնայինք թէ ճշտիւ կը համաձայնի ընդ այնմ որով տարւոյն ըն-
թացքին մէջ կը կարգացուին (արեւմտեան) եկեղեցւոյ պաշտա-
մանց մէջ : Ի գլուխ հատորոյն դրուած ծանօթութիւն մը ընթեր-
ցողին մտադրութիւնը կը գրաւէ այս զարմանալի դասաւորու-
թեան նկատմամբ, և որոյ չեմ կարծեր թէ այսչափ հին ուրիշ օրի-
նակ մը գտնուի . կը ցուցնէ մեզ միանգամայն գրչագրին ուստի՝
յառաջ գալը . « Սրբազան այսոցիկ գրոց այնպիսի է դասաւորու-
թիւն, որպէս յամբրոսեան եկեղեցւոյ յառաւօտեան պաշտա-
մունս ընթերցեալ լինին : Եւ քննեց այս գրչագիր յառաջնորդա-
րանի սրբոցն Պետրոսի և Պաւլոսի Աբիանակայ որ ի լեզունտիա,
մինչև մեծարգոյ և ուսմասիրի առն դրամովք ստացեալ եղև յամի
1776 » :

« Աբիանակա՝ լատին անուանակոչութիւն է Պիապա գեղջ կա-
ռուցելոյ ի բարձու տիկինեան հովտաց, Սէն — Կոթարի ճամբուն
վրայ . որով Այպեանց անծանօթ անկիւնէ մը գտնուած է գրչագիրս,
և ներկայ վիճակէն ալ կը հասկըցուի թէ որպիսի՝ դիրքի մէջ էր
երբ Ուրբորի գրապետն փրկեց զայն ի կորստենէ : Գրչութիւնն
հաւանականաբար ոչ է յառաջ քան զտասներորդ դար, և ստու-
գաբար ոչ յետոյ քան զայն . բնագիրն ըստ լատին վուրկաթայի,
բայց խառն յայլ և այլ հին թարգմանութեանց փոխ առնուած տա-
րերբք : Մեծապէս հետաքննական է ըստ բազում գլխոց, և չի նմա-
նիր ի Պոպպիոյ և ի Մոնցա պահուածներուն . և համանմանը գրո-
նելու համար՝ շատ հեռու հարկ է փնտռել . յառաջաբաններ և բո-
վանդակութիւնք ալ ունի որ ուրիշ օրինակաց մէջ չեն տեսնուիր :
Որոշակի բան մը չենք կարող ըսել թէ արդեօք անկանոն բնագի-
ր մ'է, այդ հովտաց բարձանց մէջ մոլորական (erratique), թէ մա-
նուանդ վկայ հին աւանդութեան մը :

« Ի վերջկոյս գրչագրին, ի թերթն 169, յետ դնելոյ « Կատարե-
ցաւ թուղթ Պաւլոսի առ Հերբայեցիս », նոյն գրչին ձեռքով, բայց
դժբաղդաբար խիստ խանգարեալ, և տեղ տեղ բոլորովին անըն-
թեռնելի, հետեւեալ յաւելուածը կը գտնենք . « Սկիզբն թղթոյն
կորնթացւոց յառաքելոյն (ab apostolum, այսպէս յօրինակին)
Պաւլոսէ » : — Սկիզբն թղթոյն Պաւլոսի առաքելոյ առ Կորն-
թացիս : — Սկիզբն նորին Պաւլոսի առաքելոյ առ Լաոդիկե-
ցիս » : Այս վերջինը գրեթէ անընթեռնելի :

Երկու առաջինները քիչ ետքը մեր ընթերցողաց կը ներկայացնենք :

« Աճապարելովս ճամբայ ելելի, և սրտաբեկ՝ յաջնանի ամբրոսեան գրատան սրահին լուսոյ նուազութեան պատճառաւ, չի կրցայ ի գլուխ հանել զընդօրինակութիւն անվաւերական թղթակցութեան սրբոյն Պաւղոսի ընդ կորնթացիս: Բայց երբ քանի մի շաբաթէն վէտտէրի հետաքննական յօդուածին ընթերցմամբ խելամուտ եղայ այս նիւթին օրուան խնդիր դառնալը, միտքս գրի խնդրել զօգնականութիւն ամբրոսեան երիտասարդ վարդապետի մը, Ռատտի քահանային, որուն հետ ի Մոնցա ըրած շրջագայութեան մը առթիւ ծանօթանալով, առիթ ունեցեր էի յարգելուսումնական հանճարը և կատարեալ հաճոյակատարութիւնը: Ձանացի նախ բռնադատել զԳորսէն, որ յառաջ քան զիս գնդին թղթակցութիւն գաղափարեր էր, որպէս զի հրատարակէ. բայց նա իւր ծանօթ ազնուամիտ զգածմամբն հրաժարեցաւ: Ռատտի այն ատեն յանձնառու եղաւ կրկին աչքէ անցընել իմ ընդօրինակութեան մասը և գլխաւորել, ինչպէս նաև վրայ կենալով լուսադրել նմանահանութեամբ գրչագրին այդ երեսները: Թէ՛ սրչափ աշխատալի եղած պիտի ըլլայ այդ գործ, անոնք միայն կ'ըմբռնեն որ տեսած են թէ՛ որպիսի՝ վիճակի մէջ է այդ 169 թերթը. որով հրատարակած բնագրիս վերահաստատութիւնն՝ այնչափ իրեն կը պատկանի որչափ ինձ: Միտ ըրի գարձեալ խնդրել ի Գորսենէ որ իմ ընդօրինակութիւնս բաղդատէ իր առած օրինակին հետ, և զոր յօժարափոյթ կատարեց. Չէրիանի՝ ձեռագրին հետ միասնեղամ համեմատեց տարակուսական կէտերը: Միակ գրչագրին գէշ վիճակին համար՝ հարկ եղաւ շատ տեղ՝ բնագիրը վերակազմելու դիտմամբ՝ ենթադրութեանց դիմել, և յայսմ՝ հայկական թարգմանութիւնն մեր առաջնորդն եղաւ: Առանց անոր՝ բնագրին ամբողջ ընթերցումը գրեթէ անկարելի պիտի ըլլար:

« Հարկ չէ ըսել որ լատին թարգմանութիւնը իր ամէն սխալներովը՝ ինչպէս որ էր, յառաջ բերինք. որ թէ՛ թարգմանչին են և թէ՛ ընդօրինակողին, և անշուշտ աճած ի պատճառս մեր անբաւականութեանն յընթերցումն: Իսկ եօթն և ութ տողերը որ բոլորովին ջնջուած են ի գրչագրին, ջանացինք լեցընել հայկական թարգմանութենէն, առանց կարեւորութիւն մը տալ ուղեւու մեր վերահաստատութեան, այլ միայն ընթերցողին առջև կատարեալ բնագիր մը դնելու փափաքանօք »: . . .

Երուսաղեմի Աթոռայն սրբոց Յակովբեանց տպարանը՝ բազմազուտ և մեծապէս կարեւոր ծառայութեան սահմանուած հրատարակութեան մը ձեռք զարնելու կը պատրաստուի. — Աստուածաշունչ Սուրբ Գրոց Համաբարբառի մը, որոյ Յայտարարութիւնն ու երկասիրութեանն ճաշակ մը ընծայելով, կը փափաքի որ օրագիրքը և լրագիրքը փութան ծանուցանել զայն Ազգին, ու բազմաժառ հրատարակութիւնը դիւրացրենք ։

Յօժարափոյթ մեր Հանգիստի քանի մը էջ կը նուիրենք, համոզուած թէ այդ երկար ու զօռաբարդիրտ երկասիրութիւն որչափ անհրաժեշտ պէտք մը կրնայ ընուլ յԱզգիս իր նորութեամբն, ոչ միայն Եկեղեցւոյ պաշտօնէից, այլ ընդհանրապէս ամէն դատակարգի ուսմանսիրաց ։

Համատօսենք Յայտարարութիւնը, հրատարակելով միանգամայն ի բազմալատակ երկասիրողէն ի գլուխ գրոցն զրուած Յառաքանն ։

« **ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՐԱՐԱՐ** կը կոչուի այն գիրքը յորում կ'ամփոփուի բառգրքի նման այք ոչ քննի կարգաւ Ս. Գրոց մէջ գործածուած բոլոր բառերն . միանգամայն նշանակելով իւրաքանչիւր բառի քանի՛ անգամ՝ և ո՛ւր ու ի՞նչ շարաբանութեան մէջ յիշուիլն ։ Աստուածաշունչն այնքան ընդարձակ է եւ այնքան տարբեր գիրքերէ կը բաղկանայ, որ արաբացոյ կարգի, գրեթէ գերբնական ձիրք ու հմտութիւն պէտք է՝ նորա գլխաւոր պարագայները միտք պահելու համար ։ Լաւ Համաբարբառ մը այս դժուարութիւնը կը փարատէ ։ Համաբարբառն մի տեսակ ցանկ է Աստուածաշունչ Գրոց . եւ եթէ որ և է մի աշխարհային գրքի համար մի լաւ ցանկ շատ պիտանի և օգտակար կը համարուի, ո՞րքան առաւել Աստուածաշունչի ցանկ մի պիտանի պէտք է լինի զայն ուսանողին համար ։

« Բայց Հայկական Աստուածաշունչի Համաբարբառն իրեն սեփական լեզուաբանական յատկութիւններ եւս ունի, որով ամէն հայագէտի եւ հայ լեզուն ուսումնասիրողի համար պիտանեգոյն գիրքերէ մին լինելու կ'արժանանայ ։

« Հայկական Աստուածաշունչն իբրեւ Հայոց լեզուի ոսկեգարեան առաջին եւ ամենէն կարեւոր ու ընտիր գործն՝ գրաբառի այլ և այլ յատկութեանց ամենէն արժանահաւատ վիպին եւ առաջնորդն է, եւ հետեւաբար Հայկական Աստուածաշունչի Համաբարբառն անշափ եւ անկշռելի օգուտ կրնայ ընծայել ամեն հայագէտի, Հայերէն բառերու նշանակութիւնը բաղդատուութեան օրէնքով ճշդող, քերականական համաձայնութիւնները որոշող, յատուկ անուանց եւ օտար բառերու տարբեր գործածութիւնը և անոնց

տառագարձութեան օրէնքը սահմանող. — այս ամենը եւ առաւել քան զայս կրնայ գործել հայկական Համարարբառն : . . .

« Այս միտքով եւ նպատակաւ եւ կրնանք ասել նպատակայարմար կատարելութեամբ՝ Համարարբառ մը յօրինած է Երուսաղեմի Սրբոց Թաղութեանց Միաբանութենէն Արժ. Տ. Թադէոս վ. Քրիստոստուրեան Արապկեցիին. եւ զանազան պատճառներով 1869 էն մինչեւ ցարդ այդ հսկայ երկասիրութեան ձեռագիրը Ս. Աթոռոյս գրատան մէջ անտիպ կը մնար : Իսկ այժմ Ամեն. Թարութիւն Պատրիարքի հրամանաւ որոշուած է այդ ընտիր երկն տըպագրութեամբ 'ի լոյս ընծայել յօգուտ բանասիրաց Աղգիւս :

« Գիրքն քառածայ 1600 երեսներէ պիտի բաղկանայ : Ի դիւրութիւն ծախուց տպագրութեան եւ յօգուտ ամեն կարգի բանասիրաց՝ բաժանորդագրութիւն բացուած է : Թուրքիոյ համար մէկ լիւրայ Օսմանեան կանխիկ վճարելի. Ռուսաստանի համար 10 ռուբլի, եւ Եւրոպայի համար 25 ֆրանք : Յետ տպագրութեան առնել ուղղոյնքն Թուրքիոյ մէջ պիտի վճարեն 1 1/2 լիւրայ Օսմանեան, 'ի Ռուսաստան 15 ռուբլի եւ յԵւրոպա 35 ֆրանք :

« Տպեալ թերթերն ամեն տասն եւ հինգ օրը անգամ՝ մի պիտի ստանան բաժանորդը այն կեդրոններէն, ուր գրուած եւ անդորրադիր ստացած են. իսկ ցանկացողաց՝ յետ տպագրութեան ամբողջը միասին պիտի յանձնուի :

Բաց յԵրուսաղեմէ, բաժանորդութեան կեդրոններն են.

Կ.ՊՕԼԻՍ, ԵՐՈՒՍԱԼԱՅԱՍՏԻՆ. — Գերա. Սիմէօն Աթ. Եպիսկոպոս
Աէֆերեան. Պատ. — փոխանորդ Ս. Երուսաղեմի :

ՍԵԲԱՍՏԻԱ. — Գեր. Պետրոս Եպիսկոպոս. — Առաջնորդ :

ՊՐՈՒՍԱ. — Արժա. Արիստակէս Ե. վարդապետ վանքեան.

ԶՄԻՒՌՆԻԱ. — Մեծ. Սարգիս Էֆէնտի Աղասեան. — Գործակալ Ս.
Երուսաղեմի :

ԿԱՐՏԻՆ. — Մեծ. Թաղութ. Էֆէնտի Համաձեռն. — Գործակալ Ս.
Երուսաղեմի :

ԿԵՍԱՐԻԱ. — Արժա. Տրդատ վարդապետ. — Առաջնորդ :

ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ. — Վսեմ. Թովմանէս Էֆէնտի Մինասեան. — Գործակ.
Ս. Երուսաղեմի :

ԽԱՐԲԵՐԴ. — Մեծ. Աստուածատուր Էֆէնտի Ֆէրմանեան. — Գործակ.
Ս. Երուսաղեմի :

ԲԵՐԻԱ. — Մեծ. Կարապետ Էֆէնտի Քէշկէկեան. — Գործակ. Ս.
Երուսաղեմի :

ԵԳԻՊՏՈՍ. — Մեծ. Կարապետ Էֆէնտի Տ. Ազամեան. — Գործակ. Ս.
Երուսաղեմի :

ՏՓԽԻՍ. — Կեդրոնական Գրախճառանոց :

ԲԱՔՈՒ. — Արժ. Տ. Խորէն Աւագ — Քահանայ Միտրաբէկեան :

ՄԱՐՍԻԼԻԱ. — Մեծ. Տեառք Կիւլպէնի եւ Սկւեան :

ԴԱԻՐԷՏ. — Մեծ. Յովակիմ Էֆէնտի Ֆէնէրեան :

Կը յուսովք, որ բանասէր Ազգայինք ոչ միայն բաժանորդագրութեամբ պիտի զիւրացնեն այսպիսի կարեւոր եւ ստուար գործի մը տպագրութիւնը, այլ նաեւ բացառիկ նպաստներով սատարելու պիտի փութան :

Եւ որպէս զի ընթերցողք զաղափար ունենա՜ն երկի ուղղութեան վերայ, կ'արտադրեմք Հեղինակի Յառաջաբանն :

« ԵՐԱՆԱՇՆՈՐՀ վարդապետք Եկեղեցւոյ 'ի դարս դարս Զանացին միշտ դիւրիմաց գործել զուսումն Աստուածաշունչ Գրոց, յորս ամփոփին ամենայն դանձք աստուածային իմաստութեան : Ոմանք գրեցին գիշերաջան տընութեամբ բացատրութիւնս. ոմանք պատրաստեցին հոգեւորոգ եռանդեամբ ճառս եւ ներբողեանս սքանչելիս, եւ ոմանք յօրինեցին զաղօթական բանս եւ զքարոզս մեկնողականս. իսկ այլք զհամեմատական Համաբարբառս, զբըն-նութիւնս եւ զբառաբանս իմաստից եւ զդարձուածոց : Եւ այսպէս յանսպառ աղբերէ Աստուածաշունչ Գրոց վտակս եւ առուակս բազմալորովս գործելով՝ աշխատ եղեն ջրով կենդանութեան աստուածային բանից զովացուցանել զպատուք ծարաւի հոգւոց : Այս իսկ են պատճառք զի յօրէ անտի յաճախելոյ թարգմանութեանց, մեկնութեանց եւ մտադիւր ընթերցման Սուրբ Գրոց՝ փոփոխեցան եւ կակղացան բարք ազգաց, յուսաւորեցան միտք, ազնուացան սիրտք, նորոգեցան մտայլք փիլիսոփայութեան, պարգեցաւ հորիզոն օրինաց եւ դատաստանի, եւ ընդ ծաւալիլ ճշմարիտ աստուածգիտութեան՝ ծաւալեցաւ միանգամայն եւ գիտութիւն բարեկեցութեան հասարակաց :

« Արդ առաջի աչաց ունելով մեր զայս զամենայն բարիս, յորդեալս յընթերցմանէ եւ յուսմանէ Գրոց Սրբոց, եւ փափագելով մերովսանն նպաստել մերագնեայ ընթերցասիրաց, որք յուսումն Աստուածաշունչ մատենին գեգերել ըղձանան, գուն գործեցաք ընդ վանական պարտականութեանց մերոց՝ կատարել եւ զայս քաղցր պարտաւորութիւն, յօրինելով զներկայ երկասիրութիւն Համաբարբառին : Զկարեւորութենէ մատենիս եւ զգոհարութենէ յօրինուածոյն ճառել ոչ ախորժեմք, զի ընթերցողք ինքնին կարեն իմաստասիրել. իսկ զկիրառութենէ սորին սակաւուք ծանօթաբանել կարեւոր համարիմք :

Ա. ի յօրինելն զՀամաբարբառս, առաջնորդ կալաք մեզ զԱստուածաշունչն տպագրեալ 'ի վենետիկ 'ի 1860 ամի:

Բ. ի բառից բազմիցս կրկնելոց 'ի միում համարի, զմին եւեթ նշանակեցաք:

Գ. ի բազում տեղիս գնշանակելի բառսն միայն առաք, իսկ վասն միւսոյն եղաք զերիս կէտս:

Դ. Յանուանս Աստուած եւ Տէր, որիչ որիչ ոչ նշանակեցաք, այլ 'ի միասին՝ որպէս եւ զանուանս, Յիսուս, Քրիստոս:

Ե. ի տեղի՝ Սաւղոս, Պաւղոս, եւ Աւանս բառից 'ի կիր առաք՝ Սողոս, Պօղոս, Սնան, որպէս եւ զՍողոմոնն կամ զՍաղոմոնն համանման եղաք:

Զ. Զէական բայսն առանձինն ոչ նշանակեցաք, այլ կից ընդանուանց՝ ընդ գերանուանց կամ ընդ բայից, ընդ որս միահաղորդ վարեալք էին:

Է. ի սկիզբն պարբերութեանց եղեալ շաղկապն եւ 'ի բաց թողաք:

Ը. ի յոգնակի անուանց միայն զեզակի ուղղականն նշանակեցաք, որպէս եւ 'ի բայից 'ի զանազան ժամանակս եղելոց՝ միայն զաներեւոյթ կամ զանորիչ եղանակսն:

Ազգ. յաւարտ հասուցանելով զայս մեր դժուարաքիրտն վաստակ երկոյ՝ խոստովանիմք հրապարակաւ, զի մեք արդէն մխիթարեալ եմք 'ի հոգի եւ 'ի մարմին եօթնամեայ անդուլ պարապմամբ յընթերցումն Սուրբ Գրոց, եւ զերծ մնալով յաշխարհային տաղտկութեանց. իսկ երբ կիրառողք Մատենիս եւս շահեացին, եղիցի մեզ այն յանապառ ուրախութիւն եւ 'ի պսակ մերոցս ջերմ փափագանաց եւ գեղեցիկ նպատակի:

ԸՆԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՌՈՒՍԻՈՅ

(ՏԵՄ ԴԷԼ 273)

Ի Հաճի Գապուլ ե ի Սալիան:— Դրոյիցքայով ճամբորդութիւն ընդ անապատ գաղտորէս — Սալիանի վատառողջ օգը:— Նորաշէն հասնելնիս ե շրջագայութիւն մինչ ի ծով:

27 ապրիլ. Ի Հաճի—Գապուլ եմք, ուստի վաղիւ պիտի մեկնիմք Կուր գետին ձկանց որսարանը: Սպասելով որ մեզի համար պատուիրած ձիանն ե կառք պատրաստ ըլլան, ուզեցինք ճանապարհորդութեան առաջին գիշերուան օթեվանը հոս անցընել: Իսկ